

Gösta Johanson

Nu var det 1928 Regeringsskifte med förspel

Andrakammarvalet 1928, känt som kosackvalet, föregicks av en för svenska förhållanden exceptionellt hetsig valkampanj. Den hårda valstriden stimulerade det politiska intresset. Av de röstberättigade deltog 67,4 procent i valet, vilket var en högre röstsiffra än någon gång tidigare med undantag av 1914 års vårval, då 69,9 procent av de röstberättigade utövade sin rösträtt. Samtliga partier utom Sveriges liberala parti ökade därför sitt totala röstetal jämfört med 1924 års AK-val, då valdeltagandet endast uppgick till 53,0 procent av de röstberättigade.

Mandatvinsterna gick främst åt höger; högern ökade med 8 mandat till 73, bondeförbundet med 4 till 27 mandat. Men även kommunisterna ökade med 4 till 8 mandat. Socialdemokraterna var valets förlorare och minskade från 105 till 90 AK-mandat.

För regeringspartierna, den borgerliga vänstern, innebar valet i stort sett status quo. De frisinna minskade från 29 till 28 mandat. Liberalerna lyckades trots röstminskningen behålla sina 4 mandat, men partiledaren Eliel Löfgren, som vägrats kandidatur av Stockholms liberala valmansförening och därför tvingats kandidera på en särlista, slogs ut ur riksdagen, vilket aktualiserade Löfgrens och hans båda liberala statsrådskollegers utträde ur regeringen.

Den parlamentariska situationen var sålunda oförändrad. Även med stöd av samtliga bondeförbundare i andra kammaren, vilket var närmast utopiskt med tanke på bondeförbundsgruppens bristande sammanhållning, skulle högern endast disponera 100 av kammarens 230 mandat. För den socialdemokratiska riksdagsgruppen var behovet av röststöd ännu större än tidigare. Valutgången hade inte i och för sig aktualiserat något regeringskifte trots högerns och bondeförbundets röst- och mandatvinster.

Den regeringskris som följde på 1928 års val har hittills inte varit föremål för någon vetenskaplig specialstudie. Orsakerna till regeringskiftet har endast flyktigt berörts i översiktsarbeten av olika slag.

I sin biografi över Arvid Lindman följer Ivar Anderson nära Lindmans egen version av partiernas och främst då högerns agerande. Anderson hävdar att högern från början var föga entusiastisk inför övertagandet av regeringsansvaret, men att Lindmans "tveksamhet" successivt övervanns. Orsaken till regeringens avskedsansökan ser Anderson i de tre liberala statsrådets utträde ur regeringen.

Ansvar för att en borgerlig samlingsregering inte kunde komma till stånd föll ”på Ekman och hans parti”.¹

Åke Thulstrup skriver att regeringsskiftet var ”så till vida unikt som det till mycket stor del framkallades av en del av pressen, nämligen de liberala huvudstadstidningarna”. Thulstrup syftar därvid på de ständiga angrepp dessa tidningar riktat mot Löfgren. Olle Nyman anser i likhet med Ivar Anderson att det avgörande för Ekmans beslut om avgång ”var säkerligen de liberala statsrådets krav på demission”. Hans Wieslander diskuterar över huvud inte orsakerna till regeringens avgång men menar att valutgången pekade på alternativen ”antingen en rekonstruktion av Ekmans ministär med ett visst högerinflytande eller borgerlig samlingsregering”.²

De konklusioner som i de nämnda översiktsverken dragits om orsakerna till 1928 års regeringsskifte är inte hållbara. De emanerar dels – via Ivar Anderson – från högermaterial, främst Lindmans, dels är de färgade av de relationer som rått mellan partierna under efterkrigstiden.

Om högermaterialet från 1928 års regeringskris kompletteras med övrigt tillgängligt källmaterial blir bilden en annan och delvis överraskande. Det källmaterialet skall här presenteras och analyseras och andra slutsatser om 1928 års regeringskris framläggas.

Ernst Lyberg, finansminister i Ekmans första ministär, redogör i sina minnesanteckningar utförligt för regeringskrisen. Minnesanteckningarna bygger på dagboksanteckningar, vilka – när det gäller regeringskrisen – i stor utsträckning ordagrant återges.³

Inom regeringen hade man redan före valet, skriver Lyberg, ”man och man emellan” diskuterat ”vad som borde ske därefter”. Lyberg med flera hade därvid gjort gällande, ”att en samfäll demission vore det riktigaste oberoende av valresultatet”. ”Det hade tyckts, som om på detta stadium” Löfgren och ”framför allt” Ribbing, Meurling och Hamrin hade samma mening. Motiveringen för denna ståndpunkt var att en minoritetsregering efter ett val borde ge tillfälle till förnyad prövning av regeringsfrågan. Statsminister Ekman hade dock ”låtitt förstå”, att han vore böjd att fortsätta, om inte valutgången medförde ”större svårighet än förut att regera”. Justitieminister Johan Thyrén ansåg att regeringen borde sitta kvar. Han gav, enligt Lyberg, uttryck för ”den mest onyanserade uppfattningen” i frågan.

Konungens handsekreterare Carl Sandgren uppger i en anteckning den 21 september, att Löfgren sagt honom att han ämnade lämna regeringen, om han inte bleve omvald. ”Vad statsministern då gör, vet han ej.”⁴

Sent på kvällen fredagen den 21/9 blev det klart att Löfgren fallit igenom i riksdagsvalet. Utrikesminister Löfgren beslöt då, skriver Lyberg, att omedelbart på lördagsmorgonen ”i någon form offentligen tillkännage sin avsikt” att lämna regeringen. Av denna anledning sammanträffade Löfgren, Lyberg och socialminister Jakob Pettersson för att avfatta ett meddelande till TT. Innan meddelandet lämnades för publicering uppsökte de liberala statsråden statsminister

Ekman, som "blev rätt illa berörd, ehuru han knappast kunde vara överraskad, åtminstone i vad angick Löfgren och mig". På Ekmans hemställen modifierades dock meddelandet.

Sandgren skriver i en anteckning den 22/9 att han kallats in till utrikesministern på morgonen; närvarande vid samtalet var även Lyberg och Pettersson. Löfgren meddelade Sandgren, att han genom pressen ämnade avisera sin avgång och att de liberala statsrådskollegerna "skulle ställa sig solidariska med honom". Sandgren hade därefter ringt upp kungen och vidarebefordrat de liberala statsrådets meddelande. Samtalet med Sandgren hade ägt rum före sammanträffandet med Ekman. Efter överläggningen med statsministern ströks orden om Lybergs och Petterssons "solidaritet". "Det hade statsministern vunnit", skriver Sandgren. Lybergs uppgifter om de av Ekman utverkade ändringarna i Löfgrens TT-meddelande överensstämmer helt med Sandgrens.

Måndagen den 24/9, efter kungens återkomst till Stockholm, hölls konselj. Före konseljen sökte Ekman övertala Lyberg att kvarstå i regeringen trots Löfgrens utträde. Ekman meddelade att Jakob Pettersson lovat kvarstå, vilket var en nyhet för Lyberg, som dock vidhöll sin avsikt att följa Löfgren. Ekman yttrade då: "I så fall är det hela omöjligt" eller "något dylikt". När Ekman sedan frågade om inte den liberala riksdagsgruppen först behövde höras, hade Lyberg lovat att avvakta detta sammanträde, som skulle äga rum följande dag.

Efter konseljens slut tog kungen "upp frågan -- om regeringens ställning över huvud", skriver Lyberg. Ekman svarade att han knappast kunde "fixera sin ståndpunkt förrän mot slutet av veckan." Samtalet slutade med att kungen "ville redan på onsdag middag så vitt möjligt ha svar rörande regeringens ställning". Kungen uttalade även "sin personliga förhoppning att Ekman skulle kvarstanna" men hade "gång efter annan antytt sina intentioner" om borgerlig samverkan. Slutligen "interpellerade" han Lyberg och Pettersson om deras ställning "i anledning av Löfgrens casus". Kungen fick samma svar som tidigare Ekman.

Efter konseljen följde statsrådsberedning. Lyberg noterar: "Då jag i korthet uttalade min uppfattning att regeringen borde ingiva sin avskedsansökan, var det ingen som tillkännagav sin anslutning." Samtliga "tycktes" vara ense om att en borgerlig samlingsregering "var utesluten". Handelsminister Hamrin, jordbruksminister Stockenström och, "märkvärdigt nog i all synnerhet socialministern" pläderade för att regeringen skulle sitta kvar "med ett program, vars gillande av *högern* man skulle söka utverka". Ekman och försvarsminister Rosén "reagerade ganska bestämt mot denna tanke". De två, jämte Thyren "önskade fortsätta, som om ingenting hänt".

Det finns ingen anledning att ifrågasätta Lybergs uppgifter om vad som tilldrog sig under statsrådsberedningen. När Lyberg refererar sammanträden, där han själv varit närvarande, har hans anteckningar högt källvärde; det visar jämförelser med andra källor. När han däremot redovisar andra- eller tredjehandsuppgifter är källvärdet av naturliga skäl mera tveksamt.

Det kan sålunda uttryckligt fastslås att Ekman vid konseljen den 24/9 inte gav kungen något förhandsbesked om att han övervägde att inlämna regeringens av-

skedsansökan. Tvärtom hade han meddelat konungen att något beslut i regeringsfrågan inte kunde väntas förrän i slutet av veckan. I statsrådsberedningen samma dag hade Ekman, enligt Lybergs skildring, varit inställd på att sitta kvar i regeringsställning. Sådan var situationen inför de liberala och frisinna de parti-sammanträdena följande dag.

Vid det liberala riksdagsgruppssammanträdet var hälften av ledamöterna närvarande: Hellberg, Alkman, Kobb, Jönsson i Revinge, Fehr och Prytz. Alla uttalade ”i mycket bestämda ordalag, att läget krävde *hela* regeringens avgång”, och att vid en partiell demission Lyberg och Pettersson borde följa Löfgren. Om efter en samfäll demission, varvid ”andra tänkbara regeringskombinationer undersökts med negativt resultat”, budet åter gick till Ekman, såg de närvarande intet hinder ”för oss att åter inträda i en ministär Ekman”. Från det liberala verkställande utskottet och liberala landsortstidningar hade uttalanden av liknande innebörd inkommit.

De liberala statsråden för därefter omedelbart till statsministern – det frisinna de sammanträdet fick under tiden ajourneras – och meddelade honom, att de följande dag, 26/9, ämnade begära entledigande, ”såvida inte dessförinnan samfäll avgång ägt rum”. Ekman svarade, att den frisinna de diskussionen ”dittills gått i en med det senare alternativet sammanfallande riktning”, skriver Lyberg i sina anteckningar.

Att märka är emellertid att endast två frisinna de talare haft ordet vid liberalernas ankomst.

I det frisinna de sammanträdet deltog Frisinna de Landsföreningens verkställande utskott, den frisinna de riksdagsgruppens förtroenderåd samt styrelsen för Sveriges frisinna de pressförening.⁵

I ett inledande anförande lämnade Ekman samma uppgifter som framgått ovan. Den ursprungliga tanken att ”fortsätta med regeringens arbete kunde sålunda ej vidblivas, utan ett övervägande måste ske”. Olika alternativ kunde nu övervägas och Ekman framförde fem, vilka han ville ha de närvarandes synpunkter på:

- 1 Borgerlig samlingsregering.
- 2 Frisinna de-liberal regering ”med vissa utfästelser åt högern enligt ett på förhand uppgjort handlingsprogram, varmed givetvis skulle följa att de frisinna de bleve hindrade att tillsammans med socialdemokraterna lösa vissa frågor”.
- 3 Frisinna de-liberal regering med ”förberedande rådslag” med höge: n och bondeförbundet ”rörande de viktigare propositionerna”.
- 4 De liberala statsråden ersätts ”– därest konungen går med på en rekonstruktion – med folk ur de egna leden och vi fortsätta – – – såsom förut”.
- 5 Regeringen ”demissionerar utan vidare under hänvisning till att liberalernas utträde gör regeringsbasen alltför smal, varpå vi inträda i oppositionsställning”.

Johansson-Dahr efterlyste så gott som omedelbart Ekmans egen ståndpunkt i frågan, men Ekman ville dröja med detta besked för att undvika påtryckning på de närvarande.

Olofsson i Digernäs menade att alternativ 5 borde prövas. De frisinnade borde inte framstå som "regeringshungliga". Kvarnzelius ansåg att valet stärkt de frisinnades inflytande i riksdagen men förordade alternativ 5. Han trodde inte att Lindman och högern ville ta regeringsansvaret utan att budet skulle gå åter till Ekman.

Här avbröts diskussionen på grund av de liberala statsrådets ankomst.

Ytterligare en talare, Andersson i Rasjön, pläderade under den återupptagna debatten för alternativ 5 – demission.

För alternativ 4 – rekonstruktion av regeringen talade riksdagsmännen Elof Ljunggren, David Bergström, Carl Jansson i Edsbäcken, Ola Jeppsson, ombudsman Gunnar Hammarlund, Svenska Morgonbladets chefredaktör N P Ollén, August Bruhn, Vira Eklund och Alfred Stärner. Flera talare inom denna grupp varnade för demission, det skulle betyda högerregering. Ollén förordade att andra liberaler inkallades i de avgångnas ställe. Ett yrkande som föranledde Ekman att påpeka att Löfgrens och Lybergs avgång inte kunde ses "som en personfråga allenast". "Några representativa liberaler stå ej att få i de avgångnas ställe."

I en annan replik sade sig Ekman "tro, att konungen ej har något emot att regeringen fortsätter, men att han ej ogärna skulle se en demissionsansökan, så att han finge fria händer".

Ingen förordade något av de tre första alternativen. De talare som över huvud berörde dessa alternativ avfärdade dem som helt oacceptabla.

Hamrin yttrade sig något odeciderat. Om regeringen demissionerade efter sammanträdet skulle det kunna tydas som om partiet önskat regeringens avgång. En utväg vore att göra sonderingar hos högern. "Det kan emellertid sägas, att valutslaget anvisar en samregering." Även statsrådet Gärde uttalade sig obestämt men rekommenderade närmast "enskild förhandling" med högern. Statsrådet von Stockenström anslöt sig till Hamrin och Gärde. Närvarande var också försvarsminister Rosén, men protokollet redovisar inget yttrande av honom.

När det gällde en eventuell samverkan med bondeförbundet var meningarna delade. Kvarnzelius, Andersson i Rasjön och Ollén talade för en sådan samverkan, Johansson-Dahr, Jansson i Edsbäcken, Jeppsson och Olofsson i Digernäs mot.

"Att något måste göras framgår därav, att 2–3 regeringsledamöter nu begära sitt avsked", framhöll Ekman mot slutet av diskussionen. Han "ansåg det omöjligt att rekonstruera regeringen med blott frisinnade namn sedan valen stärkt högern och bondeförbundet. --- Konungen torde inte vara obenägen att giva talaren nytt uppdrag, men han måste givetvis konferera med andra."

Av Ekmans yttranden vid sammanträdet framgår klart, att han såg små möjligheter att rekonstruera regeringen utan föregående demission. Det betyder att han ändrat ståndpunkt sedan statsrådsberedningen föregående dag. Förklarings-

en härtill är de liberala statsrådets besked till Ekman efter den liberala riksdagsgruppens sammanträde. I och med detta besked har Ekman givit upp hoppet om att kunna övertala Pettersson och Lyberg att stå kvar i regeringen oberoende av Löfgrens utträde. Det framgår emellertid lika klart, att Ekman fortfarande hyste förhoppningar om att kungen efter en demission på nytt skulle låta budet gå till honom.

Lyberg omtalar i sina anteckningar att Ekman "mot slutet" av det frisinade sammanträdet "eller kanske strax därefter" erhållit ett skriftligt meddelande från statsrådet Ribbing, som samma dag varit uppkallad till kungen. Lyberg skriver: "Denne (kungen) hade enligt Ribbing, sagt sig vilja tala några ord om situationen också med Ribbing, vilken varit borta från föregående dags konselj. Kungen hade frågat R, om han ej tyckte att det var lämpligast rensa luften genom att alla statsråd demissionerade, därest de tre liberala statsråden resignerade. Då R svarat jakande, hade kungen frågat R, om denne ej kunde hävda denna sin mening för Ekman. Själv ville han ej säga något därom till statsministern, vilken lätt kunde missförstå det."

Ekman kan knappast ha erhållit Ribbings meddelande förrän efter sammanträdets slut. I annat fall borde Ekman ha visat större skepsis och misstänksamhet mot konungens avsikter – med tanke på innehållet i meddelandet.

Själv har Ekman gett en något annorlunda version av hur han fick vetskap om kungens samtal med Ribbing. Vid ett sammanträde i november med Frisinnade Landsföreningens VU lämnade Ekman "några kompletterande meddelanden om vad som passerat" efter septembersammanträdet. Ekman hävdade då, att "vid den middag på Rosenbad, som följde på sammanträdet, visade det sig att konungen tillkallat statsrådet Ribbing". Något skriftligt meddelande om saken från Ribbing nämnde Ekman däremot inte något om.⁶ Det utsluter naturligtvis inte att Ekman kan ha fått en skriftlig redogörelse av Ribbing – möjligen i samband med Rosenbadsmiddagen.

Kungens tillkallande av och samtal med Ribbing måste bedömas som ytterst anmärkningsvärt och klart stridande mot parlamentariska regler och principer. När samtalet ägde rum den 25/9 hade de liberala statsråden endast aviserat sin avgång. Någon begäran om entledigande förelåg icke. Än mindre hade statsministern inlämnat hela regeringens avskedsansökan. Ekman hade inte heller gett konungen något förhandsbesked om hur han ämnade agera efter en partiell demission av de tre liberala statsråden. Under sådana förhållanden fanns det intet som helst utrymme för något kungligt agerande, om regenten korrekt ville följa det parlamentariska spelets regler. Även om kungen tillkallat statsministern i denna situation hade han brutit i parlamentarisk korrekthet, eftersom initiativet bör komma från *regerings*-chefen och inte från statschefen. Genom att kungen kallade till sig ett konsultativt statsråd, därtill en av de "opolitiska" regeringsledamöterna, bröt han än allvarigare mot de parlamentariska spelreglerna.

Lyberg skriver om regeringsmiddagen – utan att nämna att den ägde rum på Rosenbad – att "Gärde liksom, föreföll det, Hamrin var mycket upprörda både

över det kungliga ingripandet och över att Ribbing lånat sig till att fungera som 'opinion' och mellanhand. Gärde ville, att jag skulle medverka till att få statsministern att hos konungen reagera mot förfaringssättet." Lyberg sökte "lugna kamraterna med att det inte varit så lätt för Ribbing att i hastigheten undandraga sig att svara konungen, eller att säga nej till dennes begäran att för Ekman framlägga en uppfattning, som han (R) verkligen hyste och som särskilt jag visste att han hyste . . ." Upptog nu Ekman frågan hos kungen, fortsätter Lyberg, "skulle R komma i en synnerligen obehaglig situation, eftersom det låg i sakens natur, att kungen minst av allt avsett, att R skulle med Ekman tala om vad *kungen* funne lämpligast".

Frågan är om Lyberg har rätt beträffande kungens avsikter med samtalet med Ribbing. Det kan ingalunda uteslutas att avsikten var, att Ekman på indirekt väg skulle erhålla en tydlig vink om majestätets krav på, eller i varje fall starka önskemål om, hela regeringens demission. Att Ribbing i en situation som denna inte skulle ha visat full öppenhet mot Ekman, kan konungen inte ha haft någon anledning att antaga. En annan och väsentlig fråga är om initiativet till samtalet med Ribbing var konungens eget, eller om uppslaget tillhandahölls majestätet.

Såsom "ett ytterligare pikant moment" anför Lyberg, "att enligt R:s utsago konungen skulle ha sagt till honom, att Löfgren" genom Sandgren "ingivit konungen idén att personligen uttala sig för en samfällid demission. Och när jag igår interPELLERADE L, svarade han på ett sätt som snarast bekräftade denna utsago." Lyberg spekulerar över om Löfgren "möjligen oavsiktligt, kvitterat" Ekman's åtgärd att kandidera till andra kammaren i Stockholmsvalet.

Lybergs hypotes på denna punkt är säkerligen felaktig. I Sandgrens anteckningar om 1928 års regeringskris, som visserligen är kortfattade, finns intet stöd för denna uppgift. Det förefaller uteslutet att Sandgren skulle ha underlåtit att anteckna ett så "pikant" uppslag från en av de båda excellenserna.

Om följderna av konungens ingripande – via Ribbing – skriver Lyberg:

"Hur som helst blev detta kungens ganska odiösa ingripande den omständighet som fällde avgörandet eller åtminstone väsentligen inverkade på detta. Alltså inte hotet från de liberala statsråden att bryta sig ut här – som det allmänt säges i pressen – närmast framtvungit den avskedsansökan som för hela ministären inlämnades igår, (26/9) utan främst konungens egen lilla operation."

Lybergs konklusion om det kungliga ingripandets betydelse är utan tvivel riktig. Via Ribbing hade för Ekman klarlagts, att konungen skulle komma att kräva hela regeringens avgång.

Ondsdagen den 26 september hölls konselj. Före konseljen skrevs regeringens avskedsansökan, enligt Lybergs anteckningar. Därmed var regeringskrisen ett faktum. Den kom också snabbt in i ett avgörande skede. Efter konseljen meddelade kungen, "att han senare under dagens lopp" skulle konferera med talmän och partiledare. "Han --- uttryckte sin förhoppning att kunna fortsätta samarbetet, 'men', tillade han, 'jag kan naturligtvis ingenting lova'."

Redan på eftermiddagen samma dag gav konungen, skriver Lyberg, ”uppdrag, ej åt Ekman, som denne nog trott och måhända fruktat, utan åt ’ledningen för riksdagens högerpartier’ att undersöka möjligheten för bildande av en *borgerlig koalitionsregering*”. Avsikten med ”uppdragets enastående opersonliga form” var tydligen, anser Lyberg, att inte från början binda kungen vid någon bestämd statsministerkandidat. ”Att döma av uttalanden till Ekman och Löfgren ville konungen ej gärna ha Lindman till regeringschef, även om det blev en högerregering.”

Till denna kungliga uppgift finns det anledning att återkomma.

Vid det förut omnämnda sammanträdet med Frisinnade Landsföreningens VU den 19/11 hade Ekman meddelat, att han på kvällen den 25/9, efter förra sammanträdet och efter Rosenbadsmiddagen, haft ett samtal med Lindman. På Ekmans fråga ”om högerns ställning till regeringen”, hade Lindman avgett en förklaring, som ”måste anses innebära, att högern under *alla* förhållanden begärde att bli *tillförsäkrad* ökat inflytande på regeringskursen”. ”I detta läge ingavs hela regeringens avskedsansökan.” Efter kungens överläggningar med talmän och partiledare hade Lindman och Trygger begärt Ekmans medverkan till bildande av en ”borgerlig samregering”. Lindman hade dels framlagt ett programutkast,⁷ ”dels uttalade han på högerns vägnar, att dess fordran vore, att, därest en samregering komme till stånd, de frisinnade måste förbinda sig att icke under tiden för en sådan regerings existens lösa någon fråga tillsammans med socialdemokraterna”. Ekman hade bestämt avböjt Lindmans framställning ”under hänvisning till dels det ovan angivna fullkomligt oantagliga villkoret, dels till att programutkastet förutsatte en uppgivelse från de frisinnades sida -- i flera frågor”.

Lyberg uppger att Lindman och Trygger torsdagen den 27/9 ”haft längre samtal med först Ekman och därefter Löfgren”. Även för Löfgren hade Lindman presenterat sitt ”utkast till regeringsprogram, vilket han, som vi trodde, av glömska kvarlämnat”. I likhet med Ekman hade Löfgren avböjt samverkan med högern. Löfgren hade framhållit att programmets formuleringar i bl a försvarsfrågan och i författningsfrågan (utskyldsstrecket) samt ”genom ett förstucket tullskyddskrav” var oantagliga för liberalerna. Löfgren hade vidare starkt betonat att en borgerlig samverkan skulle öka socialdemokraternas möjligheter att värva nya väljare. ”Trygger men ej Lindman hade syntts därav taga ett visst intryck.”

Omedelbart efter Lindmans besök hos Ekman hade Lyberg varit uppe hos Ekman, som sagt sig ”vara övertygad om att högern nu skulle, *om* uppdrag erhöles, bilda regering”. Men ”det tycktes i alla fall, som om han trodde på möjligheten att uppdraget skulle gå till honom, innan det definitivt lämnades åt någon annan”. Under samtalet frågade Ekman Lyberg, om denne vore villig att återtaga sitt ämbete, om saken bleve aktuell. Lyberg svarade att han, och som han trodde Löfgren, ”ville fortsätta blott under förutsättning att dessförinnan även högern erbjudits bilda regering men avböjt”. Något senare på dagen bekräftade Löfgren detta villkor för Ekman.

Ekman till synes något ogrundade förhoppningar om att ånyo erhålla konungens bud hade utan tvivel animerats av majestätet självt genom de yttranden han fällt om Lindman till Ekman och Löfgren. Vid VU-sammanträdet i november uppgav Ekman, att han fredagen den 28/9 kallats till konungen, som då beklagat att en borgerlig samverkan inte kunnat komma till stånd. Högern önskade nog regeringsuppdrag och "kunde ju åberopa sina framgångar i valet". Men helst hade konungen "önskat att herr Ekman fortsatte". I varje fall ville nu kungen, att Ekman skulle "ge honom ett råd". Ekman hade svarat, att då han var ett av konungens alternativ, kunde han "som part i saken" -- "icke lämpligen" ge konungen något råd. Ekman hade dock förklarat, "att han icke såge något hinder för att mottaga uppdraget och --- få de olika ministerposterna besatta". Kungens "överbäganden gingo sedan", framhöll Ekman vidare, "enligt vad man visste, fram och tillbaka, i det han syntes ganska oviss".

I Sandgrens anteckning om samtalet, som -- sannolikt felaktigt -- är daterad den 29/9, bekräftas Ekman's uppgifter vid VU-sammanträdet. Enligt Sandgren hade Ekman även framhållit: "Kanske det var närmast rätt att fråga (Hallendorff /?/ struket i anteckningen) högern, men om de taga det och vill realisera sitt program, komma vi i den situationen att motarbeta detta med socialisterna, och det vilja vi undvika."

Det överstrukna namnet i Sandgrens anteckning tyder på att kungen -- så sent som dagen innan han gav Lindman uppdraget att bilda den nya regeringen -- inför Ekman nämnt andra personer än Lindman som statsminister i en "eventuell" högerregering. Majestätet kan därvid knappast ha varit uppriktigt gentemot Ekman.

Lyberg hävdar att Ekman's ovan relaterade samtal med kungen ägde rum på *kvällen* den 28/9. Även Lyberg svävade vid denna tidpunkt i ovisshet om Lindman's roll. I en dagboksanteckning dagen efter skriver han: "Vi var nu (efter konseljen) alla tämligen på det klara med att konungen skulle söka efter en lämplig högerminister, ehuru helst utan Lindman som chef." Lyberg synes inte heller ha anat hur snabbt skiftet skulle äga rum.

Efter konseljen hade kungen beklagat att en borgerlig samlingsregering inte kunnat bildas. Därefter hade han tillagt "i uppretad ton ungefär följande tydliga adresserat" till regeringsledamöterna: "Det är just inte bevis på några statsmannaegenskaper att förfara på dylikt sätt, det är sorgligt att sålunda partitressena sättas framför landets väl." Alla blev "upprörda över denna utgjutesse" och Ekman replikerade omedelbart: "Det är kanske inte lämpligt att här diskutera denna sak, men jag vill blott säga, att det varit just landets väl som dikterat mitt beslut." Löfgren kritiserade högern's programutkast och förklarade, att inga positiva insatser kunnat göras av en "dylik regering". Ekman riktade därefter ännu en "väl formad, av starkt allvar uppburen reprimand till konungen". Statsministern underströk, att "det djupt bedrövade honom" att konungen missförstått hans ståndpunktstagande. Inför dessa reprimander blev kungen "något konsternerad" och retirerade: "Ja, det är kanske så att jag missförstått . . ." Konungen "yttrade till sist att han ännu inte bestämt sig för vad han skulle göra".

På lördagen den 29/9 noterade Lyberg, att det på förmiddagen ”stod – att läsa i tidningsfönstren att Lindman åtagit sig att bilda regering”.

Sandgren omnämner i en anteckning, daterad samma dag, att Lindman och Trygger på morgonen varit uppe hos kungen. Han tillägger, att riksmarskalken Otto Printzsköld ”föret telefonerat och sagt att Marcus Wallenberg varnade för en högerministär med Lindman och Trygger”. Uppdraget till Lindman, i handskrift av Sandgren, hade följande lydelse:

”Sedan det visat sig omöjligt att få till stånd en allmän borgerlig koalitionsregering, har H M konungen uppdragit åt Amiral Lindman att bilda regering. Amiral Lindman har förklarat sig villig emottaga uppdraget: 29/9 28.”

Lindmans regeringsbildning gick ovanligt snabbt, vilket ytterligare styrker att uppdraget inte kom oförberett. Den 2 oktober tillträdde den nya regeringen.

Ekman hade för Lyberg omtalat, att han på morgonen den 29/9 fått ett bud från slottet genom Sandgren, som meddelat att Lindman och Trygger ”kommit upp” till kungen och ”antagit” anbudet. ”Då detta föga stämde med majestätets uppgift föregående afton, misstänkte E., att denna uppgift inte var riktigt exakt.”

Om ”vaktombytet” noterar Lyberg:

”Majestätet i närvaro av kronprinsen tackade oss för gott samarbete och hoppades, att vi skulle mötas åter i sådant arbete. Ekman svarade med – en isande tystnad. Han kände sig tydligen kränkt av att kungen i sina privata samtal med honom givit uttryck åt andra känslor och avsikter än som kommit till synes i hans handlande.”

Högerns anspråk på att överta regeringsansvaret stöddes av den socialdemokratiska partiledningen. När den socialdemokratiska riksdagsgruppen samlades i januari 1929, framhöll Per Albin Hansson: ”Enligt min åsikt representerar också denna regering (Lindmans) ur parlamentariska synpunkter en riktigare och bättre lösning än sin närmaste företrädare, vilket dock icke säger så mycket.” Trots valmotgången trodde partiledaren att socialdemokraternas ställning i riksdagen skulle bli ”ganska oförändrad. Vänsterpartierna ha fortfarande en klar majoritet inom riksdagen i dess helhet och i varje kammare för sig.”⁸

Vid ett extra sammanträde med den socialdemokratiska partistyrelsen i maj samma år förekom en viss opposition mot partiledningens agerande under regeringskrisen 1928. I ett inledande anförande om den politiska situationen sade sig Per Albin Hansson känna till, ”att man på andra håll inom partiet” vore mera benägen för en ny vänstersamverkan. Möller framhöll, att han hade haft ”en något kättersk uppfattning” i regeringsfrågan. Det var ”ej klokt av oss att driva på för att avlägsna Ekman efter 1928 års val”. Wigforss betonade att det hos de frisinnade finns ”ett drag av demokratism, som ej kan suddas ut . . . En frisinnad regering, som regerar med löfte till oss är vad som i första rummet bör eftersträvas.” Liknande positiva omdömen om de frisinnade framfördes av Olof Olsson, som dock – i likhet med Engberg – uttalade sig kritiskt om Ekman. Positiva om-

dömen om Ekman framfördes däremot av Wästberg och Harald Åkerberg; den sistnämnde menade att Ekman befann sig ”i stark dragning åt vänster”. Det mest kategoriska motståndet mot en ny vänstersamverkan representerades av Arthur Engberg.⁹

Högern kunde stödja sina anspråk på att överta regeringsansvaret med valframgången; partiet var det mest framgångsrika i 1928 års AK-val. Något parlamentariskt underlag kunde man däremot inte åberopa. Även efter 1928 års val hade vänsterpartierna, som Per-Albin Hansson konstaterade inför den socialdemokratiska riksdagsgruppen, majoritet i båda kamrarna. I vänsterpartierna inkluderade den socialdemokratiske partiledaren de två borgerliga vänsterpartierna. Att Per-Albin Hansson trots vänstermajoriteten i riksdagen uppenbarligen rekommenderade en högerregering vid sitt samtal med kungen kan förklaras av de starka motsättningar mellan den borgerliga vänsterregeringen och socialdemokraterna, som kom att präglade 1928 års riksdag.

P A Hanssons rekommendation gav givetvis en helt annan tyngd åt högerns regeringsanspråk. Med detta råd från ledaren för riksdagens största parti kunde kung Gustaf i full överensstämmelse med parlamentarismens regler uppdraga åt Lindman att bilda den nya regeringen. Det anmärkningsvärda och uppseendeväckande i regentens handläggning av regeringskrisen ligger i hans tidigare agerande, vilket i praktiken framtvingade regeringens avskedsansökan; särskilt gäller detta konungens hänvändelse till Ribbing.

Den kartläggning av regeringskrisen, som här presenterats, har vidare till fullo klarlagt att konungen inte spelade öppet i sina samtal med Ekman och Löfgren. Med all sannolikhet fick Lindman i realiteten kungens uppdrag att bilda regering redan den 26 september – trots den något kuriösa formuleringen. Talet om en borgerlig samlingsregering kan inte ha varit något annat än dimridåer. Den borgerliga vänstern stod hösten 1928 inte till förfogande för något politiskt samarbete med högern – allra minst i regeringsställning. Den borgerliga blockpolitiken är en efterkrigsföreteelse. År 1928 saknade den all politisk realitet. Den var allenast ett önsketänkande som lidelsefullt omhuldades inom högern och inom numerärt obetydliga högerliberala grupper, främst i de större städerna och med de liberala storstadstidningarna som språkrör. Den borgerliga samlingstanken omfattades även av kung Gustaf – väl inte utan bearbetning från högerpolitiker. Men både de ledande högerpolitikerna och konungen måste ha insett att en borgerlig samlingsregering var en politisk omöjlighet hösten 1928.

Mot den bakgrunden framstår konungens anklagelser mot den borgerliga vänsterns företrädare för bristande ”statsmannagenskaper” och ovilja mot borgerligt samarbete som synnerligen anmärkningsvärda. Det borde ha tett sig angeläget för monarken att iakttaga strikt neutralitet i de starka politiska motsättningar, som rådde mellan högern och den borgerliga vänstern. I stället gjorde sig kungen här till talesman för en renodlad högerståndpunkt.

Som ministärbildare tillämpade Lindman nära nog exakt samma taktik som Trygger fem år tidigare.¹⁰ Lindman framställde sig själv som tveksam eller rent

av ovillig inför uppdraget och sökte under samtalen med Ekman och Löfgren dölja hur angelägen han var att bilda regering.

En fråga av väsentlig vikt inställer sig automatiskt: fungerade konungen under regeringskrisen som en marionett i Arvid Lindmans händer? Den hypotesen stöds av källmaterialet.

I samband med den s k Wohlinkrisen 1929 skriver Carl Sandgren i en anteckning den 8/6:

”Kungen hade meddelat statsråden att han tänkte tala vid första kammarens talman, var till jag (Sandgren) rätt honom. Det ville icke Lindman. Han sade, att då måste kungen även kalla andra kammarens talman och partiledarna, och då måste de (regeringen) ställa sina platser till förfogande innan detta kunde ske. Han kom ut under statsrådet och kallade in mig och sade, att jag skulle hindra Vennersten att komma. Detta meddelade jag Vennersten. Under tiden har jag talat med Reuterskiöld som förklarade att det numera icke var tillräckligt med Wohlins avgång, utan att alla fordrade hela regeringens.”

Den 10/6 skriver Sandgren:

” – ringde Carleson och frågade om det icke var någon möjlighet att förmä Lindman att gå – annars komme det att gå ut över kungen. Han undrade om riksmarskalken kunde ha något inflytande på H M. Det är mycket sorgligt”, slutar Sandgren abrupt sin anteckning.

Sandgrens anteckningar visar klart, att Lindman vid denna tidpunkt – när han själv satt i regeringsställning! – hävdade, att parlamentarisk praxis strikt skulle följas. En partiell ministerkris gav inte konungen något utrymme att ta upp frågan om hela regeringens ställning, *innan* statsrådet i sin helhet ställt sina platser till förfogande.

Att Sandgren rätt kungen till detta steg visar lika explicit, att han ansåg detta nödvändigt med tanke på konungens agerande vid regeringsskiftet föregående år. Sandgrens anteckningar bevisar också obestriddigt att kung Gustaf vid detta tillfälle var en marionett i Lindmans händer. Lindman gav ”order” till Sandgren att meddela Vennersten återbud. Av Sandgrens anteckning den 10/6 framgår vidare att både han och Carleson var medvetna om den obehagliga ställning kungen försatt sig i genom att nu ge efter för Lindman och inte driva kravet på hela regeringens avgång.

I källmaterialet kan ytterligare beläggas att Lindmans politiska agerande under minst ett års tid före 1928 års regeringskris kan karaktäriseras som ett politiskt förspel till Lindmans egen regeringsbildning.

I två frågor, en kontroversiell utnämningsfråga – den s k Sjöborg- eller Rom-affären, och en politisk stridsfråga – arbetsfredslagstiftningen, finns det klara belägg för att Lindman fungerade som inkonstitutionell rådgivare åt konungen.

Då ministerposten i Rom sommaren 1927 blev ledig, erbjöd utrikesminister Löfgren posten åt kabinetssekreterare Erik Sjöborg, som accepterade erbjudandet. Löfgrens kandidat tilltalade emellertid inte drottning Victoria, vilket

hon genom konungen lät meddela Löfgren. Genom Löfgrens vistelse vid Nationernas förbund i Genève fördröjdes ärendet. Under tiden fungerade justitieminister Thyrén som tillförordnad utrikesminister, vilket kom att leda till en viss splittring inom regeringen inför frågans avgörande. Situationen tillspetsades ytterligare genom hovintriger och indiskretioner i pressen. Dröjsmålet med utnämningen av ny minister i Rom föranledde skarpa angrepp mot Löfgren i Dagens Nyheter och Handelstidningen. "Affären" är bekant både via den samtida pressen och senare memoar- och vetenskaplig litteratur.¹¹

Utnämningsskontroversen kan dokumenteras från tre av varandra oberoende förstahandskällor, dagliga anteckningar förda av Ernst Lyberg, Carl Sandgren och Sigurd Ribbing, som var konsultativt statsråd i Ekmans första ministär.¹²

Den 3 november hade Sandgren besökt riksmarskalken Otto Printzsköld, som "varit hos Lindman och talat om Romaffären. Lindman utfor mot regeringen och särskilt mot Löfgren och ansåg det otillständigt att uppträda som han och Sjöborg gjort i denna sak." På riksmarskalkens "bestämda fråga" om Lindman ansåg att kungen borde driva frågan till ministerkris, svarade Lindman "dock nekande". Sandgren fortsätter:

"Sedan hade emellertid riksmarskalken fått ett brev från Lindman, i vilket han förklarade, att kungen, om han satte hårt mot hårt, icke behövde frukta att icke få någon regering, emedan han alltid vore villig att träda i bräschen. Riksmarskalken ansåg, att detta icke borde meddelas konungen. Han funderade också på att säga kungen, att han icke ville skriva till drottningen, då han icke kunde säga att Lindman hyste den åsikten."

Att riksmarskalken inte ville vidarebefordra Lindmans åsikter till kungen utsluter givetvis inte, att Lindman på andra vägar kan ha försäkrat kungen om sitt stöd i den kontroversiella utnämningfrågan. Oberoende av om så skett eller inte, kan det explicit fastslås att Lindman var beredd att störta regeringen – även om det skulle ske till priset av en konstitutionell konflikt mellan regering och monark. Det är ytterligare ett obestridligt belägg för hur "regeringssugen" Lindman var vid slutet av 1920-talet.

Före konseljen den 27 januari 1928 omtalade statsrådet Gärde för Ribbing, som varit bortrest, att Romaffären avgjorts föregående dag. På Ribbings fråga om det var Handelstidningens ledare som påskyndat avgörandet, svarade Gärde, att den hade framkallat "ett övermått av kraftutveckling hos Löfgren, så att kungen gav vika, men han förbehöll sig att få ge oss ovetta efter konseljen i dag".¹³

Innan konseljen började hade kungen ett enskilt samtal med Ekman. Under försvarsdepartementets föredragning räckte Gärde Ribbing en papperslapp av följande innehåll:

"Rundskrivelse till och med Ribbing. Konungen har meddelat mig att han 'efteråt' vill meddela alla övriga statsråd utom mig och Löfgren sina 'känslor' i Romfrågan. Det gäller nu för statsråden att icke genom några uttalanden rubba det medgivande Konungen i går lämnade, eller eljest åstadkomma någon förvirring. Ekman."

Under detta meddelande stod med Lybergs handstil följande:

”Kan möjligen Ribbing, om så anses nödigt, blott säga, att vi ansett oss böra följa utrikesministern i den uppfattning han gjort gällande? E. L. J. P.

Initialerna betydde uppenbarligen Ernst Lyberg och Jakob Pettersson.”¹⁴

Ribbing misstänkte omedelbart att kungens plan var att spela ut övriga statsråd mot Löfgren: ”Redan i höstas försökte han ju att spela ut Thyrén mot Löfgren, vilket lyckades, och sedan att spela ut mig på samma sätt, vilket däremot misslyckades.” Om han endast velat meddela sina ”känslor”, hade det inte behövt ske i excellensernas frånvaro. Ekman’s ”varningssskrivelse tydde på att även han hade dylika farhågor”.¹⁵ Ribbing kände sig osäker om flera statsråds ställningstagande. Skulle kungen lyckas spela ut något eller några statsråd till sin förmån, ”betydde det ministärens sprängning och fall. Och ett vanärande fall . . .” Ribbing bedömde vidare sin ”fullmakt” som svag; ingen av de frisinnaade regeringsledamöterna hade underskrivit den.¹⁶

Efter konseljens slut meddelade kungen, att han ville tala med ”statsrådets ledamöter” om ministerutnämningen i Rom. Löfgren, som inte fått del av kungens enskilda samtal med Ekman, förblev sittande. Då situationen ”började bli penibel” yttrade kungen: ”Ja, excellenserna hörde ju i går, vad jag hade att säga, och därför tycker jag det är onödigt att excellenserna får höra det en gång till.” Löfgren reste sig då ”vit i ansiktet” och lämnade tillsammans med Ekman konsjalsalen.

Kungen inlede sitt långa anförande¹⁷ med att säga, ”att han ville — — — att vi skulle veta, hur det hela i verkligheten gått till”. I dessa inledande ord låg uppenbarligen en insinuation att övriga statsråd inte blivit korrekt informerade.

I sitt anförande hävdade kungen bl a att Löfgren talat om för Sjöborg, ”att jag inte vill ha honom. Detta har spritt sig i departementet samt därifrån till allmänheten och pressen. Det är således Löfgrens fel att presskampanjen uppstått, och därvid har Löfgren handlat *oanständigt*.”¹⁸ Sedan hade UD:s tjänstemän övat påtryckningar på Löfgren att inte ge vika, ”men vad är det för ett sätt, att tjänstemännen i ett departement regera riket! Löfgren kan inte hålla uppe disciplinen i sitt departement.” Refererande till Thyrén exemplifierade kungen därefter de intriger som förekommit i UD. ”Med höjd röst” fortsatte kungen:

”I mellanhavandena med mig har utrikesministern uppfört sig *oanständigt*. Inget statsråd har behandlat mig så, icke ens Staaff.¹⁹ — — — Och jag kan låta det passera, *men jag kommer aldrig att glömma det*. (Det sista ackompanjerades av en smäll med locket till det stora silverbläckhornet.)

Herrarna förstå, att jag känner mig kränkt, djupt kränkt, och något gott förhållande mellan utrikesministern och mig kan aldrig uppstå. Jag kommer enbart att tolerera honom.”

Utrikesministern har nu föreslagit kungen att utnämna Sjöborg:

”och då jag frågar: men om jag säger nej till det, vad gör du då?, så svarar han: då avgår jag. Ja, det kan han ju göra. Men då har statsministern sagt mig, att med hänsyn till förutsättningarna vid regeringens bildande skulle utrikesministerns avgång medföra en total ministerkris. Och om ministären avginge på detta, skulle tidningarna skriva, att den gått på grund av *hovintriger* och på grund av kungens *envishet* och kungens *dumhet*. Och jag har ju alldeles oförvållat kommit in i detta, utan att det är mitt fel. Jag vill ju inte bereda regeringen några svårigheter. herrarna här hoppas jag få behålla så länge som möjligt. När statsministern ger mig det rådet, att jag med hänsyn till regeringens ställning skall ge efter och acceptera Sjöborg, kan jag böja mig för det, *men för utrikesministern böjer jag mig aldrig.*”

Kungen slutade: ”Och herrarna förstå väl att jag är djupt kränkt.

Aldrig har någon behandlat mig så som utrikesministern gjort, utom Staaff.”

Omdömet om Staaff var här skarpare än tidigare! Efter en stunds tystnad tillade kungen: ”Jag vet nu inte, vad herrarna har för åsikt i saken. Vill herrarna inte säga något?”

Ribbing begärde nu snabbt ordet och yttrade: ”Vi här närvarande statsråd har tagit denna fråga under noggrann och omsorgsfull prövning, och därvid kommit till det resultatet, att vi i det läge frågan nu har ansluta oss till det förslag utrikesministern framställt.”

Kungen lyssnade spánt till Ribbing och sade därefter endast: ”ansluta, ansluta! Utrikesministern!” Efter ett ögonblicks tystnad reste han sig och fortsatte: ”Ja, det är obehagligt. Men obehagligheter måste man ju ha, och man får väl glömma dem”, varpå han tog statsråden i hand och lämnade konseljalen.

Ribbing bedömde i sin dagboksanteckning konseljefterspelet som en ”knock-out. Romfrågan var avgjord, men först nu. *Den var icke avgjord i går.*” Ribbings bedömning är otvivelaktigt riktig. Det var ett kupp försök från kungens sida i avsikt att riva upp ett redan fattat beslut genom att splittra regeringen. Det visar redan själva uppläggningsen av det kungliga anförandet. Någon annan avsikt kan kungen inte ha haft. Något nytt de factobeslut hade visserligen inte kunnat fattas i excellensernas frånvaro, men om kungen erhållit stöd från ett eller flera statsråd, och detta genom nya indiskretioner läckt ut i pressen, hade regeringens ställning blivit ohållbar.

Av kungens anförande framgick, att han via upplysningar av Thyrén kände till att det rådde oenighet inom regeringen i utnämningsfrågan. Men det förefaller dock inte sannolikt att det långa anförandet och den iscensatta kupp-planen komponerats i all hast under den föregående dagen och natten.

En väsentlig fråga är då, om konungen haft inkonstitutionella rådgivare till sin hjälp. Att Thyrén skulle ha uppträtt så illojalt mot den regering han tillhörde, att han uppmanat kungen att söka splittra statsråden kan anses uteslutet.

Kungens agerande efter konseljen måste karaktäriseras som utomordentligt anmärkningsvärt. Att behandla en UD-utnämning med övriga statsråd, efter att

först ha bett utrikesministern avlägsna sig, var ett grovt övertramp från monarkens sida. Bortsett från kungens oförmåga att inse sitt – och drottningens – ansvar för den uppkomna konflikten, var beskyllningarna mot Löfgren inte bara orättvisa utan i vissa avseenden helt orimliga; särskilt gäller detta när kungen lade ansvaret för presskampanjen på Löfgren. En kampanj som var obehagligast för Löfgren själv.

Kungens sammankoppling av Löfgren och Sjöborg överensstämmer i sak helt med Lindmans ovan återgivna yttrande till riksmarskalken. Även ordvalet visar anmärkningsvärda likheter. Lindman använde adverbet otilständigt i sina anklagelser mot Löfgren och Sjöborg, kungen adverbet oanständigt. Den verbala likheten bevisar givetvis inte att Lindman bistått kungen i hans kuppertade försök att splittra regeringen, men den stärker onekligen misstanken att Lindman på något sätt till kungen framfört de åsikter, som riksmarskalken inte velat vidarebefordra. Av Gärdes yttrande till Ribbing före konseljen framgår vidare, att kungen dagen innan, då han gav vika för Löfgrens krav på Sjöborgs utnämning, förbehållit sig att ta upp utnämningsfrågan efter konseljen, vilket bevisar att kungens agerande var planerat i förväg.

Som ovan framgått hade Lindman i sitt samtal med riksmarskalken avrått från att driva frågan till ministerkris, medan han i det senare brevet till riksmarskalken närmast sökt animera kungen att ta en konstitutionell konflikt med utrikesministern i Romaffären. Det bevisar fortfarande inte att Lindman fungerat som kungens rådgivare, men indicierna mot Lindman är obestridligen graverande.

Av kungens anförande framgår vidare att statsminister Ekman i klara verba meddelat monarken, att en kunglig vägran att skriva under utnämningen skulle leda till en konstitutionell konflikt, och att Ekman även klargjort för kungen vilka risker en sådan kris skulle innebära för kungahuset.

Inför detta riskabla perspektiv hesiterade monarken. Den skickligt upplagda och väl genomtänkta taktiken blev i stället att framdriva en ministerkris på ett från konstitutionella aspekter ofarligt sätt; inte genom att vägra underteckna Sjöborgs utnämning utan genom att framkalla oenighet och sönderfall inom regeringen. Oenigheten bland statsråden måste ha varit välbekant också bland ledande högerpolitiker. Hade den noggrant planerade taktiken lyckats, hade den samtidigt starkt misskrediterat både den sittande minoritetsregeringen och minoritetsparlamentarismen; en för minoritetsparlamentarismens kritiker högst angenäm följdverkan. Den skickliga uppläggnings tyder klart på att konungen inte ensam varit dess uphovsman.

Efter konseljen 3/2 tog kungen upp regeringens arbetsfredsproposition, skriver Ribbing i sin dagboksanteckning samma dag.

Kungen sade ”att vi naturligtvis visste, att vi skulle få socialisterna över oss om vi lade fram den. Det kunde då sättas i fråga, om det vore klokt att ådraga sig socialisternas hat, när propositionen endast innefattar något så obetydligt, som obligatorisk skiljedom i rättstvister. Kunde man genomföra något mera, något som verkligen vore någonting, vore det en annan sak, men nu undrade han, om det ej vore klokast att ej lägga fram propositionen.”

Löfgren, som före konseljen uppsökt konungen, omtalade efteråt att Lindman då "kommit ut ur kungens rum". Kungens uttalande sammanföll fullständigt med uttalanden som Lindman "för en tid sedan haft till Jakob Pettersson och Thyrén i samma sak". Det stod därför "för oss alla klart, att Lindman nu fullföljt saken vidare och fått kungen att öva påtryckning på oss att inhibera propositionen". Ribbing fortsätter:

"Denna inkonstitutionella rådgivning, som i stor utsträckning utövas av Hederstierna, har länge förargat oss och väckte nu verklig ovilja. Statsministern förklarade i bister ton, att vederbörande vid lämpligt tillfälle skulle få veta om, vad vi tänkte om sådant."

Regeringsledamöternas uppfattning, att kungen vidarebefordrade Lindmans åsikt, kan inte ifrågasättas. Att kungen skulle gett sitt "råd" av omtanke om regeringen är uteslutet. Det gavs veckan efter konseljefterspelet om Sjöborgaffären och efter den konselj, under vilken Sjöborgs utnämning föredrogs, varvid kungen ånyo gav uttryck åt sin bitterhet.

Den 11/2 skriver Ribbing:

"Man kan inte undgå att förvåna sig över två saker: den villighet, med vilken kungen går högerns ärenden gent emot oss, och det ogenerade sätt, på vilket Lindman (och Hederstierna) utnyttja kungen härvidlag. Detta högerns exploaterande av kungen i partisyfte måste bli ödesdigert för monarkien. Besynnerligt att inte Lindman och Hederstierna begripa detta.

Lindman har i går hållit ett politiskt tal i Lund, där han i fråga om vår arbetsfredsproposition uttalat sig nästan ordagrant på samma sätt som kungen gjorde efter konseljen d. 3 februari. Så nog finns det nu fullgod bevisning om vilket håll kungen hämtat sin inspiration ifrån. Jag undrar om det finns något annat civiliserat land, där oppositionens ledare får vara kungens rådgivare i politiska regeringsärenden!"

I sitt tal hade Lindman kritiserat regeringen för att den sköt på framtiden "den vida betydelsefullare frågan om lagstiftning mot samhällsfarliga strejker". Regeringen borde "ha kommit med något, som det var något bevänt med". Våldsamheten i den socialdemokratiska agitationen skulle bli densamma ändå, framhöll Lindman.²⁰

Som Ribbing noterat var kungens och Lindmans formuleringar om den av regeringen aviserade arbetsfredslagstiftningen nästan verbalt överensstämmande. Vid uppvaktningar för statsråden Pettersson och Thyrén under hösten 1927 hade Lindman som skäl för att inte lägga fram arbetsfredspropositionen anført, att den skulle ge socialdemokraterna "för gott agitationsmaterial" till AK-valet 1928. En liknande hemställan med samma motivering hade Järte framfört till Ribbing före riksdagens öppnande i januari, enligt Ribbings noteringar i dagboken den 12/2. Samma valtaktiska synpunkt återkom även i Lindmans Lundatal; i dess kritik av de "osakliga" försvars- och skolbesluten och i dess rekommendation för en expeditonsregerings "sakkunskap" fanns vidare en tydlig återklang av 1914 års konservativa kampanj.

Några dagar före konseljen den 17/2 hade socialminister Pettersson informerat kronprinsen, som under kungens Italienresa var regent, om arbetsfredspropositionens innehåll, skriver Ribbing och fortsätter:

”kronprinsen hade då medgivit, att förslagen i och för sig voro berättigade och rättfärdiga, men varit allt utom entusiastisk för deras framläggande. Kronprinsen hade emellertid icke framfört högerns partisynpunkter, såsom kungen gjort, utan hade sagt, att det vore betänkligt, om dessa förslag skulle genomföras med några få rösters majoritet mot arbetarnas motstånd. Och så hade kronprinsen varit angelägen om att propositionen icke skulle framläggas medan den nya omröstningen i pappersmassekonflikten pågick.”

I sak avvek kronprinsens synpunkter dock inte från kungens men ordvalet var däremot försiktigare. Även kronprinsen följde högerns ståndpunkt att den färdiga propositionen helst inte borde framläggas. Att fackföreningsrörelsen vid ett senare tillfälle skulle visat mindre benägenhet att bekämpa arbetsfredslagstiftningen förefaller inte troligt.

Under pågående allmän beredning torsdagen 23/2 anmäldes att medlingskommissionen i pappersmassekonflikten ”in corpore”, skriver Ribbing, ”begärde att få tala med stats- och socialministrarna”. När Ekman och Pettersson återkom meddelade Ekman, att kommissionens förlikningsförslag avvisats av pappersmassearbetarna. Med anledning härav hade kommissionen riktat en hemställan till regeringen, ”att den måtte *avstå från att lägga fram arbetsfredspropositionen.*”

Resultatet av kommissionens uppvaktning blev att beslutet om propositionens framläggande uppsköts till efter konseljen följande dag, då kommissionens hemställan lämnades utan avseende.

Medlingskommissionens hemställan till regeringen att inte lägga fram en färdigtryckt proposition måste betecknas som ett enastående ovanligt – om inte unikt – agerande. Med denna hemställan gick kommissionen långt utanför en medlingskommissions uppgifter.

Kommissionens politiska rådgivning åt regeringen är så utomordentligt anmärkningsvärd att det måste misstänkas politiska krafter bakom detta uppslag. Ribbing misstänkte att Lübeck, ”högerman, fd riksdagsman, och nära lierad med Lindman”, gick Lindmans ärenden. Den misstanken var säkerligen riktig. Tilläggas bör att Lübeck inträdde i Lindmans regering som socialminister vid månadskiftet september-oktober samma år. Vid sidan av Trygger och Wohlin har Lübeck också utpekats som tillhörande de mest aktiva vid regeringens tillkomst.²¹ Det kan därför knappast råda någon tvekan om att Lindman även sökt utnyttja medlingskommissionen, liksom han tidigare utnyttjat konungen, för att stoppa regeringens arbetsfredslagstiftning. Möjligen kan även socialdemokratiska politiker ha övat påtryckning på kommissionen. En signerad ledare av Arthur Engberg kan tydas i den riktningen:

”Vi skulle finna det naturligt, om medlingskommissionen i dessa dagar --- funnit sig böra råda regeringen att överväga, huruvida det verkligen vore välbetänkt att förelägga riksdagen den bebådade propositionen ---. Huruvida från kommissionsledamöternas sida ett dylikt råd givits regeringen eller ej undandrar sig vår kännedom.”²²

Uppenbarligen kände Engberg till medlingskommissionens ”råd” till regeringen trots att han låtsades ovetande om saken.

”Regeringens viktigaste initiativ på 1928 års riksdag hade en klart borgerlig karaktär”, hävdas det i ett av de mest kända och använda översiktsverken.²³ Den karaktäristiken vilar på bräcklig grund.

Den segslitna kommunalskattefrågan löstes genom en snabb uppgörelse med socialdemokraterna, sedan regeringen länge, men förgäves, sökt stöd av bondeförbundet och högern. Regeringens förslag om begränsning av arvsrätten var en typisk ”vänsterlösning”. Arbetsfredspropositionen var en helt självständig lösning, som den borgerliga vänstern ensam stod bakom. Den bekämpades med all kraft av socialdemokraterna. I kamrarna voterade visserligen högern för förslagen, men Lindman hade gjort upprepade försök att hindra propositionens framläggande och utnyttjade även kungamakten i sina påtryckningsförsök. Motiven bakom Lindmans påtryckningsverksamhet var utan tvivel de, som han dels själv, dels via konungen, framförde till regeringen. Inga förslag till arbetsfredslagstiftning borde enligt högerens mening framläggas ett valår. Ett mer långtgående förslag borde i stället – av valtaktiska skäl – framläggas i början av en valperiod.

1928 års andrakammarval hade uppenbarligen på ett tidigt stadium av högern utsetts till ett ”ödesval”, i vilket socialdemokraternas förhoppningar om en egen majoritet skulle krossas. Lindman hade av Ivar Kreuger begärt bidrag till högerens valkampanj, vilket resulterade i bildandet av Unitas – en sammanslutning för främjande av de borgerliga partiernas valkampanjer och annan politisk verksamhet. Inför 1928 års val disponerade Unitas ca en miljon kronor, av vilket belopp merparten måste ha tillfallit högern.²⁴ Den ekonomiska grunden var därmed lagd för högerens intensiva valkampanj detta år.

Högerens samarbetsinbiter hade avvisats av den borgerliga vänsterregeringen. Försöken att i olika sakfrågor öva påtryckning på regeringen hade rönt samma öde. Trots valframgången hade vänstermajoriteten i riksdagen inte rubbats, men högerledningen var fast besluten att framdriva ett ökat högerinflytande över regeringspolitiken. Mot bakgrund av Lindmans och högerens agerande tidigare under året, som här dokumenterats, framstår det myckna talet om en borgerlig koalitionsregering som fullkomligt verklighetsfrämmande. Som tidigare framhållits kan varken Lindman eller konungen ha hyst några sådana förhoppningar.

Den enda möjligheten för högern att vinna ökat politiskt inflytande var sålunda, ansåg man inom högern, att avlägsna den sittande regeringen och överta regeringsansvaret. Med tanke på att Lindman under minst ett års tid hade fungerat

som inkonstitutionell rådgivare åt konungen, framstår monarkens uppgifter till Ekman och Löfgren att han inte ville ha Lindman som konstitutionell rådgivare som helt orimliga och ogrundade. Kungen har i detta avseende spelat en marionettroll åt Lindman. Löfgrens avgång kan – efter Sjöborgaffären och de spända relationer denna medförde mellan kungen och Löfgren – enbart ha varit välkommen för monarken. När kung Gustaf därför mot parlamentarisk praxis aktualiserade *hela* regeringens avgång, innan statsministern inlämnat ministärens avskedsansökan eller tagit ställning i regeringsfrågan, har detta utan tvivel skett efter Lindmans råd eller direkta krav på att högern skulle få överta regeringsansvaret. Det var sista gången som kungamaktens inflytande gjorde sig gällande i samband med ett regeringsskifte – enligt de formella grundlagsenliga rättigheter som 1809 års regeringsform gav konungen.

Att vinna ökat politiskt inflytande är en självklar strävan för varje politiskt parti. Det uppseendeväckande i Lindmans handlande ligger i de metoder som han tillät sig.

Ännu år 1928, fjorton år efter 1914 års konstitutionella kris, uppträdde Arvid Lindman synbarligen utan betänkligheter som inkonstitutionell rådgivare åt konungen och utnyttjade den svaga och lättpåverkade monarken som en bricka i sitt inrikespolitiska spel.

NOTER

1. I Anderson, Arvid Lindman och hans tid, Stockholm 1956, s 314–320.
2. Å Thulstrup, Svensk politik 1905–1939. Från unionsupplösningen till andra världskriget, Stockholm 1968, s 143. O Nyman, Parlamentarismen i Sverige. Huvuddragen av utvecklingen efter 1917, 3:e uppl Stockholm 1961, s 62. Hadenius-Wieslander-Molin, Sverige efter 1900. En modern politisk historia, 1:a uppl Stockholm 1967, s 117.
3. Minnesanteckningarna, dagboksanteckningar, manuskript m m i Ernst Lybergs samling, RA.
4. Carl Sandgrens anteckningar i Gustaf V:s arkiv, Slottsarkivet.
5. Protokoll fört vid sammanträde med Frisinnade Landsföreningens VU, 25/9 1928, LA 1 A: 26, i Kungliga biblioteket KB.
6. VU:s protokoll 19/11 1928. LA 1 A: 26, KB.
7. Lindmans och Tryggers PM är avtryckt i I Anderson, a a, s 317 f.
8. Socialdemokratiska riksdagsgruppens protokoll 10/1 1929.
9. Socialdemokratiska partistyrelsens protokoll 12/5 1929.
10. Se härom G Johanson, Liberal splittring, skilsmässa – och återförening. 1917–1934. (Kungälv 1980), kap VII, särskilt s 164.
11. Sjöborg-affären har utförligt skildrats av Löfgrens hustru, Mia Leche Löfgren, Upplevt, (Stockholm 1959), s 316 ff; vetenskapligt av J Torbacke, Dagens Nyheter och demokratins kris. 1922–1936. (Stockholm 1972), s 152 f; senast av T Norman i artikel om Eliel Löfgren i SBL.
12. Ribbings anteckningar är handskrivna – med mycket tydlig handstil – i två svarta anteckningsböcker. De omfattar tiden 23/1–28/3 1928 och förvaras hos f universitetskanslern N G Rosén, Leksand.
13. Det är Sigurd Ribbings dagboksanteckning 27/1 som här följs, när intet annat anges. Lybergs motsvarande anteckning har dateringen 21/1, vilket antingen måste bero på en felläsning av sjuan eller en felskrivning i samband med renskrivningen av minnesanteckningarna. Den 21 januari 1928 var en lördag och inte konseljdag. Den åsyftade ledaren i GHT publicerades den 23/1.
14. Lyberg nämner i sin dagboksanteckning ingenting om Ekmans text men verifierar Ribbings uppgift, att han (Lyberg) sände en lapp till Ribbing.
15. Även Lyberg ansåg att kungen tydligen ville ”göra ett sista försök att få sin vilja igenom”. Lyberg fruktade att kungen skulle lyckas spela ut ”vännen Jakob (liksom förut Thyren) mot Eliel”.
16. Ribbing hade senare fått ”höra att Lyberg bett Hamrin, som satt bredvid honom, att också signera uppdraget till mig, men att Hamrin vägrat”.
17. Lyberg skriver att det var det längsta anförande han hört kungen hålla – bortsett från trontalen.
18. Här kursiverade ord är i Ribbings dagboksanteckning understruken.
19. Ribbing inskjuter här att majestätet tydligen glömt, att han till Lyberg vid ett tillfälle sagt, ”att han aldrig haft något statsråd, som behandlat honom så illa som Sandler”.
20. Citaten ur Lindmans tal har här återgetts efter referat i Sydsvenska Dagbladet, som gav stort utrymme åt talet.
21. Lindskog, C, Bokslut. Hågkomster och människor. (Stockholm 1949), s 89.
22. Social-Demokraten 25/2 – två dagar efter kommissionens uppvaktning för stats- och socialministrarna.
23. Carlsson/Rosén, Svensk historia II (1961), s 666 f.
24. Om Unitas tillkomst och verksamhet se G Johanson, a a, s 309 f och där anförda källor.